

Szűts Zoltán

Online

**Az internetes kommunikáció és média
története, elmélete és jelenségei**

Wolters Kluwer Hungary • Budapest, 2018

Szerző:
Szűts Zoltán

Szakmai lektorok:
Képes Gábor
Papp János Tamás
Z. Karvalics László

Sorozatszerkesztők:
Koltay András
Nyakas Levente

A kézirat lezárva:
2018. január 9.

© Szűts Zoltán, Budapest, 2018
© Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest, 2018

*Feleségemnek, Ritának
Gyerekeimnek, Csengének és Nimródnak*

online [onláj]n]

- interneten elérhető tartalom, eszköz vagy felhasználó

ELŐSZÓ

A kötet tárgya

Az online kommunikáció és média komplex világát bemutató kötetet tart kezében az Olvasó. A könyv széles skálán vizsgálja az online kommunikációs formák és a tartalomtípusok történetét és elméletét. Horizontja számos, a témával kapcsolatos gyakorlati jelenségre kiterjed. Alapvetően arra kíváncsi, hogy a bemutatott online folyamatok és jelenségek hogyan ágyazódnak be kulturális rendszerünkbe, illetve milyen hatással vannak a társadalom szerkezetére és dinamikájára.

Bár a könyv tárgya a címben jelzett online kontextus, azon belül pedig a kommunikáció és média, nem volt könnyű eldönteni, hogy a téma határai hol húzódnak meg. Az internetes tevékenységformák alapvonásai ugyanis rendkívül összetettek, és általában sok szállal kötődnek a kommunikációhoz és a médiához. A történelem során egyetlen kommunikációs forma vagy médium sem épült be ilyen erősen a kultúra és a társadalom alrendszerébe. A könyvnyomtatás forradalmat indított az információátadás, a tudás archiválása folyamatában, de hatással volt a kultúra és a társadalom egészére is. A távíró és a telefon is jelentős átalakulást hozott, és említhetnénk többek között a rádiót és a televíziót is. Az internetes kommunikáció és média azonban minden korábbinál jobban átjárja világunk szöveteit.

Könyvünkben tehát az internet nemcsak mint kommunikáció vagy médium, hanem mint technológia és kultúra is szerepel. Ezért úgy döntöttünk, hogy egyrészt bemutatjuk azon technológiák, eszközök, hálózatok és tartalomtípusok történetét, melyek relevánsak a kommunikáció- és médiatudomány szempontjából, másrészt azon határterületekről is beszélünk (többek között az

oktatás, kormányzat, nyelvészet, szórakoztatás, kereskedelem, gazdaság, munka vagy éppen jog territóriumairól), melyeket átalakított az online kommunikáció és média. A kötet tehát nem általában véve az internettel foglalkozik, azonban elbeszéli történetének nagy részét. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy egy olyan hálózatról van szó, melyet gyakorlatilag teljes egészében áthatnak a kommunikációs folyamatok és médiafelületek. Ezekről pedig nem lehet úgy beszélni, hogy ne érintsük folyamatosan generálisan az internetet. Amikor például a weboldal, webkamera, böngésző, portál, blog, wiki vagy online piactér elméleti és gyakorlati kérdéseiről beszélünk, egyszerre az is foglalkoztat minket, hogy ezen eszközök, felületek és szolgáltatások hogyan helyezhetők el a kommunikáció és média mezőjében. Így munkánkban igyekeztünk mindig jelezni a kapcsolódási pontokat. Hasonlóképpen, az interaktivitás, a hypertextualitás, a multimedialitás, a flow, a szimulákrum vagy éppen a digitális demencia alapvetően az internet környezetében jött létre, és egyszerre sok szállal kötődik a kommunikációhoz és a médiához.

Biztosak vagyunk benne, hogy az Olvasó mindennapi tapasztalata is, hogy a téma horizontja folyamatosan változik, bővül. Új jelenségek kerülnek a határon belülré, azonban mások kilépnek a területről. Trendek erősödnek meg, de tűnnek is el. Tartalmak lesznek népszerűek, majd nyomuk vész, és nem érhetők el többé. Tekintse kötetünket ezért mindenki egy bázisnak, melyről a jövőben újonnan felfedezett területekre lehet majd tudományos felderítő utakat indítani.

Választott perspektíva

A párhuzamokat, ellentmondásokat, áttöréseket és mellékutakat bemutató munkánknak nem célja nagy elméletek alkotása vagy diskurzusképzés. Szerepét az összefüggések feltárásában, a több szálon futó (gyakran elfelejtett vagy kevésbé ismert) történetek elbeszélésében, az elszórtan elérhető ismeretek összegyűjtésében és a konkrét, példaként hozott jelenségek elemzésében látja. Ez természetesen nem zárja ki, hogy ahol véleményünk szerint szükséges, ne ütköztessünk nézeteket vagy közöljünk elméleteket.

Az internetes kommunikáció és média világát alkotó több száz jelenségből a történetmondásunk szempontjából sarokkönek tartott néhány tucatot mutatjuk be. A kötetben követett koncepciónk szerint egymás után vagy mellé helyeztük

őket, valamennyi esetben magyarázatot is fűzve hozzájuk. Ezekről a jelenségekről nem véleményt vagy ítéletet mondunk, hanem eltávolodunk tőlük, és messziről szemlélve őket, közöljük, mit látunk. Adott esetben azt, hogy egyes kommunikációs formák és tartalmak hogyan jöttek létre, vagy kik és hogyan, milyen elméletek és gyakorlati szempontok szerint alkották meg őket.

Az internetes kommunikáció és média történetének, elméletének és jelenségeinek elbeszélésére sokféle lehetőség kínálkozik. Egyaránt érvényes megközelítés lehet az internetes kommunikáció és média kizárólag technikátörténetre összpontosító elbeszélése, a különböző kommunikációelméleti iskolák felfogásainak alapján történő elemzése, a diskurzusképzés vagy egy egységes, nagy narratíva alkotása. Nem kevésbé érdekes perspektívát kínál az internetes kommunikáció nyelvészeti vagy éppen politikai aspektusait kitüntetett kérdésként tárgyaló vizsgálata is, amint azt az ilyen típusú terjedelmes szakirodalom bizonyítja. A világháló kora és a Gutenberg-galaxis, a nyomtatott könyv világa párhuzamainak és különbségeinek bemutatása ugyancsak sikeres megközelítési stratégiának ígérkezik. Valamennyi lehetséges megközelítést mérlegelve végül úgy döntöttünk, hogy munkánk során a számítógépek technikai és társadalomtörténetének elbeszélése és a definíciós kísérletek után – amennyire az átfedések megengedik – kronologikusan vesszük sorra és elemezzük a jelenségeket. Kötetünkben így technológiai, társadalmi, kulturális, filozófiai és oktatási dimenzióban helyezzük el a kommunikációval és médiával kapcsolatos jelenségeket, miközben mikro- és makroszintű történeteket mondunk el. Anélkül mutatjuk be az internetes kommunikáció és média társadalomra és kultúrára gyakorolt hatásait, összefüggéseit, hogy megszakadna a narráció folyama. A könyv első két részében néhány ismeretterjesztő epizód töri meg a tudományos stílust. Tisztában vagyunk vele, hogy a szöveg integritásának ilyen típusú erodálásával támadási felületet adunk az erre érzékeny kritikusoknak. Ezt a kockázatot azért vállaljuk, hogy az Olvasónak lehetőséget biztosítsunk a lehorgonyozásra vagy akár kikötésre a színes történetek közepette, a beleélés ugyanis könnyebbé teszi egyes események jelentőségének, következményeinek megértését. Így fordulhat elő, hogy a tudományos viták bemutatása mellett szerepel egy villanyborotva chat segítségével történő visszaszerzésének, illetve az első internetes üzenet küldésének elbeszélése is.

Az internetes kommunikáció és média jelenségeinek bemutatásához tehát a kronológiához ragaszkodó, ám a jelenségekre és összefüggésekre koncentráló,

összehasonlító elbeszélésmódot választottuk. Narrációnk alapját így az internet létrehozásában szerepet játszó hálózatok és eszközök, a történetben részt vevő teoretikusok és alkotók, valamint az új típusú tartalmak, kommunikációs és médiaformák természete képezi. A teoretikusokat és alkotókat olyan fontos szereplőknek tartjuk, hogy a hármasszoros kronológiánkban minden rész a korszakot meghatározó legfontosabb személyeknek az internetes kommunikációhoz és médiához kapcsolódó életútja és kiemelkedő szerepük bemutatásával kezdjük. A könyv gondolatmenetét folyamatosan metszik a technológia, a médiumok, a funkcionalitás vagy éppen az alkalmazás kérdései.

Kitérünk arra is, hogy az internet fejlődésének egyes korszakaiban milyen tartalomtípus volt éppen a fejlődés szellemi motorja. A történet ívéből kiderül majd, hogy a kezdetekben a mérnökök, az informatikusok és a kormányzati döntéshozók szándéka az volt, hogy olyan digitális hálózatokat építsenek, melyeket alapvetően helyi szintűnek képzeltek el, miközben céljuk oktatási vagy éppen kísérleti volt. Később, a piaci szereplők online térben történő megjelenésével az eszközök, a hálózat és a tartalom fejlődése is számtalan új irányt vesz, és nem létezik majd egységes akarat, mely sarokköveket fektet le.

A kötetünkben bemutatott történet gyakran szerte- és szétágazik, linkekkel van átszöve, akárcsak maga a hypertext, mely az online kommunikáció és média alapvető hordozója. Egyes ágak és szálak idővel elvékonyodtak vagy megtörttek, bizonyos fejlesztések zsákutcának bizonyultak, a képet egészében nézve azonban ezen mellékutak szinte minden esetben hozzájárultak a mai komplex, továbbra is dinamikusan fejlődő és átalakuló online médiarendszer kialakulásához. Abban, hogy miként alakult az internetes kommunikáció és média története, nem kizárólag technológiai, sokkal inkább társadalmi, kulturális vagy éppen felhasználói faktorok játszottak szerepet.

Döntési kényszerben

Rögtön az *Előszó*ban ki kell emelnünk, hogy munkánk során milyen döntési kényszerekkel szembesültünk, miért kötöttünk ki egyes jelenségeket, szereplőket és eseményeket bemutatása mellett, míg másokat nem említettünk. Legalább öt olyan kulcsfontosságú döntési pont volt, mely meghatározta a kötet tartalmát, formáját, szerkezetét. Az első – általános – döntési kényszerrel akkor

szembesültünk, amikor felmértük a témakör roppant mivoltát. Szelektálnunk kellett ugyanis, hogy miről essék, és miről ne essék szó a diakron áttekintésben. Ez a döntés volt számunkra a legnehezebb. Mivel a kötet már a gyors feedback korában jelenik meg, a „miért nem szerepel benne” kezdetű kritikák és recenziók értékes információkat biztosítanak majd számunkra egy bővített, átdolgozott kiadás írása során. A második döntési pont a funkció, medialitás és technológia hármásának szerepeltetése és a pontos arányok meghatározása volt a kötetben. A medialitás kapcsán sokat foglalkozunk a telefontal, televízióval, rádióval, de még a nyomtatott könyvvel is mint előzményekkel, míg a technológia kiemelt szerephez jut az egész kötetben, és nem csupán a számítógépek, hálózatok, protokollok kapcsán. A funkcionalitás kérdései így háttérbe szorulnak. Miközben a tartalomfogyasztás kérdése végig kapaszkodik a kronológiai vezérfonalba, a jelentéscsere kevésbé hangsúlyos, a koordináció pedig két külön fejezetet kapott, kiemelt példákkal (e-learning és e-government). A harmadik fontos döntésünk a nemzetközi és a magyar jelenségek, példák szerepeltetéséhez kapcsolódott. Úgy döntöttünk ugyanis, hogy kötetünkben nemzetközi kitekintést adunk, és a magyar jelenségeket figyelmen kívül hagyjuk, kivétel ez alól a számítógépek magyar vonatkozású története és az iWiW, mivel a magyarok fontos szerepet játszottak ezen a téren, másrészt pedig egy magyar szolgáltatást szerettünk volna párhuzamba állítani a nemzetköziekkel. Úgy gondoljuk, hogy a magyar internettörténet most kezdődő, ígéretes kutatásainak (többek között a www.mediatortenet.hu *oral history*n alapuló oldal) eredményeit és végső formáját érdemes megvárunk. Így a magyar internetes kommunikáció és média történetét, jelenségeit és specifikus voltát a bővített kiadás keretében vagy egy következő, önálló munkában íránk meg. A negyedik döntési pontra már némileg utaltunk, amikor a színes epizódokról beszéltünk. Azt vállaltuk, hogy egy szerteágazó történetet mondunk el a tudomány eszközeivel, a kézi- és tankönyvekre jellemző nyelvezettel és stílusban, ahogy ezt a Barbier – Bertho Lavenir szerzőpáros teszi a felsőoktatásban kedvelt *A média története* című munkájában. Az utóbbi években magyarul megjelent irodalomtörténetek is mintául szolgáltak munkánk során. Végezetül el kell mondanunk, hogy a szerintünk mérföldkőnek számító szolgáltatásokat emeltük ki, és ehhez például csak másodlagosan kapcsolódnak a cégtörténetek vagy a kiemelt figurákról való beszéd. Csak ott találtuk fontosnak beszélni például a vállalatokról, ahol ezt a jelenségek leírása elengedhetlenné teszi, és a történetünk szempontjából

hangsúlyos szereplők gyakran rövid leírást is kaptak.

Kötetünkben a kronológiai kötöttség miatt nem követjük végig a tömeg-, az intézményi, a közéleti vagy éppen az interperszonális kommunikáció folyamatainak alakulását az internet korában. Sokkal inkább fontosnak tartottuk kiemelni a kommunikáció változását előidéző új jelenségek felbukkanását, példa erre a külön fejezetben tárgyalt e-mail vagy a chat. Kötetünkben nem közlünk összehasonlító statisztikát és táblázatokat, de a kronológiai mérföldköveknél gyakran bemutatjuk az internetfelhasználók számának növekedését, ami a tájékozódást segíti. Munkánkban a mindennapi felhasználó által látogatható, kereshető és böngészhető online tér kérdéskörét tárgyaljuk, így a vizsgált jelenségek között a szűk réteg által látogatott Dark vagy Deep Web nem szerepel.

Összefoglalásként jelezzük, tisztában vagyunk vele, hogy döntéseink következményeként számos jelenséget, szereplőt és eseményt nem tárgyaltunk, illetve hogy léteznek más olvasatok és besorolási lehetőségek is. Természetesen vállaljuk az önkényesség vádját is, hiszen bizonyos mértékben minden könyv a szerző saját története, melyet a saját szemüvegén keresztül ír meg. Érdekes lesz persze látni a jövőben, hogy a közösségi tartalomlétrehozás esetében milyen történetek születnek majd. Figyeljünk majd például a Wikipédiára. Még mielőtt bárki arra keresné a választ, hogy miért épp az adott példát hoztuk fel, arra kérjük, hogy ne feledkezzen meg tovább tájékozódni, és az általunk nem vizsgált jelenségeket is feltérképezni, körbejárni.

Feltételezések

Kötetünket nagy valószínűséggel már egyenlő arányban olvassák majd azok, akik életében csak felnőttkorban jelent meg az internet (ők az X és Y generáció tagjai), és azok, akik már a világunkat átszövő hálózat környezetében szocializálódtak (a Z és az α generáció tagjai). Az utóbbi csoportba tartozó olvasók a gyakorlatban már nem ismerhették a hálózatok és digitális tartalmak előtti, kizárólag a nyomtatott könyvekre és televíziózásra épülő tömegkommunikációt és társadalmi folyamatokat, ezért a történetmondás keretében fontosnak tartjuk számukra kiemelni, milyen paradigmaváltó újdonságokat hozott az internet.

Olvasatunkban az internet – bár látszólag nem váratlan következmények sorozata határozza meg, mégis az eddigi, többnyire kiszámítható rendszerekkel

szemben – minden tudatos tervezés ellenére kiszámíthatatlanul működik. Korábban, amikor a feltalálók és a mérnökök új kommunikációs és médiatechnológiákat fejlesztettek, bizonyos, a mainál sokkal hosszabb időintervallumig tekintve megjósolhatták, hogyan fejlődnek azok majd tovább. Ennek egyik oka, hogy egyrészt a technológiáknak specifikus szerepet szántak, másrészt pedig gyakran a piac igényeit követve dolgoztak. És maga a piac sem szerette vagy szereti a kiszámíthatatlanságot. Véleményünk szerint az utolsó ilyen kiszámítható technológia a televíziózás volt. Bár a tévékészülékek belseje és külső megjelenése az idők során többször is nagyon megváltozott, az eszköz szerkezete, a funkciója és – ami a leglényegesebb – a kultúrában és társadalomban betöltött szerepe többé-kevésbé állandó maradt. Mindeközben a képernyőn megjelenített tartalom létrehozásának módja a hagyományokra épített. A televízió környezetében például mindvégig a professzionális eszközök és kapuőrök rendszere a domináns a mai napig, a készüléket a központi helyről – „házioltárról” – egyelőre látszólag még a számítógép sem tudta kiszorítani. Ez a látszat azonban csal, hiszen a 2000-es évek közepétől az eszköz, melyet a központi helyre helyezünk vagy akasztunk, már csak nevében televízió, a valóságban egy kijelző, melyen különböző forrásokból származó digitális tartalmak, így tévéadások is megjelennek.

Kiindulópontunk, hogy a kommunikáció és a média két, egymáshoz konvergáló, elválaszthatatlan jelenség. Értelmezésünkben az internetes média mindazon (digitális) kommunikációs rendszerek összességét jelenti, melyek lehetővé teszik az információk megőrzését, az üzenetek és a tudás továbbítását, illetve a különböző politikai és kulturális gyakorlatok reaktualizálását.¹ A munkánkban bemutatott jelenségek jól illusztrálják azt is, hogy az online média mindinkább teret ad a mindennapi felhasználók önreprezentációjának.

Az internet kommunikációs célokra történő kritikus tömegű használata egy új jelenséghez, a számítógép által mediatizált kommunikáció megjelenéséhez (computer-mediated communication – CMC) vezetett. Viták folynak arról, hogy a CMC megerősíti-e az interperszonális és társadalmi kommunikációt, hiszen sokan kritikával élnek, és arról beszélnek, hogy éppen az internetes kommunikáció az, ami az emberi kapcsolatok gyengüléséhez vezetett. Munkákban nem foglalunk állást a témában, hanem bemutatjuk a pró és kontra tendenciákat és érveket, és az olvasóra bízunk a vita eldöntését.

Az internet fogalmának gyökereit keresve előzetesen elmondhatjuk, hogy a ma

használt kifejezés az angol internetworking szókapcsolat rövidítése. Az internet ezen meghatározás szerint eredetileg valamennyi olyan, kezdetben eltérő irányítás alatt álló, majd később egymással összekapcsolt hálózat gyűjtőelnevezése volt, mely a ma is szétterjednek számítógépes csomagkapcsolt adatátviteli szabályt használta. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az internetes kommunikáció magában foglalja mindazon folyamatokat, melyek során a felhasználók információt cserélnek vagy szereznek online, miközben függetlenné válnak a tér és idő aspektusaitól.

Az 1970-es évektől az internet megjelenésével a kommunikációs és médiaszerepekben érezhetővé váltak a változások. Ekkor, az online világ hajnalán az angol communications és a francia télématique divatos kifejezéseké váltak, és előrevetítették a kapcsolatot a telekommunikáció és a számítógépek között. Ennek az összekapcsolódásnak – bár akkor még nem volt látható – a jelenre már döntő hatása van. Ez volt ugyanis az első konvergencia, mely az online média megjelenéséhez vezetett. A sokadik konvergencia most zajlik, amikor a számítógép, a táblagép, az okostelefon és a televízió képernyőjén ugyanaz a digitális tartalom jelenik meg. De nem csupán a technológiai médiumok konvergálnak; a tévéműsorok, az írott szövegek, a képek és a hangok is ugyanazon a csatornán – az interneten – érkeznek, miközben a különböző digitális eszközök használata mindinkább hasonlít egymásra. A konvergencia révén az internet mutatkozik a korábbi médiumok örökösének, mivel új formában és formátumokkal, a felhasználók által használt nyelvezettel teszi fel a társadalmat foglalkoztató kérdéseket.

Terminológiahasználat

Röviden ki kell térnünk a terminológia használatára is. A szakmaiság követelményeinek figyelembevételével, a közérthetőség kedvéért, miközben a különböző online jelenségekről beszélünk, azok megnevezésére egységesen az internetes kommunikáció és média kifejezést használjuk. Ahogy a mindennapi diskurzusban, úgy a tudományos értekezésekben is gyakran megfigyelhetők következetlenségek ezen a téren. Az internet, a net, a világháló (World Wide Web), a web, a virtuális tér, a cybertér, a hálózat, az online (on-line) kifejezések használata gyakran keveredik. Kötetünkben a könnyebb befogadás és a pontosság

kedvéért következetesen csak az internet, világháló, a hálózat és az online fogalmait használjuk. A szakirodalom nagy mennyiségét áttekintve következetlenség mutatkozik az internet szó írásában is. Kötetünkben kisbetűvel, köznevesített formában használjuk ezeket a kifejezéseket. Fontos tehát tisztázni, hogy az általunk használt internet kifejezés egy jelenségegyüttes leírására szolgál. Az internet számos ágens, a hálózatba kötött, a különböző protokollokat használó számítógépek, az okoseszközök, a digitális tartalom, a hálózaton zajló kommunikáció, a hálózaton otthonra talált médiumok és felhasználók alkotta rendszert jelöli. Ha technikailag pontosan szeretnénk fogalmazni, akkor el kell mondanunk, hogy az internet más rendszerek mellett magában foglalja a világhálót is. Az utóbbi, felhasználók által írható, magas fokú interaktivitást biztosító felülete a web 2.0, illetve annak egy speciális, a közösség által alakított, blogok, vlogok és wikik összeségét jelentő szegmense, a közösségi média. Az internet számos kommunikációs lehetőséget kínál, például elektronikus levelezést, telefonálást és fájlmegosztást, melyek nem feltétlenül kapcsolódnak a világhálóhoz.

Kisvilágok

Kötetünkben egyaránt tárgyaljuk a kiadói rendszerben és a közösség által generált tartalmakat. A tartalom kisvilágai közül a válogatásunkban kiemelt szerepet kapnak többek között a hírek és álhírek, a mémek, a videók és a videógalériák, a képek és a képgalériák, a hírmegosztók, a közösségimédia-bejegyzések, az e-könyvek, a GIF-ek, az e-mojik, a blog- és a vlogbejegyzések, a wikik és piacterek. Nem tárgyaljuk vagy csak felszínesen érintjük a kifejezetten kereskedelmi tartalmakat (reklámokat és PR-üzeneteket), az infografikákat, a képregényeket, az online eseményeket és a hozzájuk kötődő flashmobokat, a podcasteket, a prezentációkat, a hálózati játékokat, a térképeket, a MUD-okat vagy éppen az online környezet tulajdonságait kiaknázó műalkotásokat.²

A kötet szerkezete

Szót kell ejtenünk röviden a munkánk szerkezetéről is. A könyv öt részre oszlik, melyek összesen 54 fejezetet tartalmaznak, és további alfejezetekre bomlanak. A legnagyobb egységeket – részeket – az utolsó kivételével összefoglalás vagy legalábbis annak egy-egy rendhagyó formája zárja. Az utolsó – a jelen és jövő kihívásaival foglalkozó – rész azért maradt ilyen szempontból csonka és befejezetlen – megtörve ezzel a kötet ritmusát –, mert jelezni akartuk, hogy ezt az egységet folyamatosan bővíteni, átírni kell majd.

További feltételezések és tudnivalók

A könyv megjelenését másfél évtizedes kutatás, és ennek eredményeként számos magyar, angol és szerb nyelvű folyóiratban és konferenciakiadványban történő publikáció előzte meg. Bár feltételezzük, hogy az olvasó már a képernyőn olvasható szöveg, a linkeket tartalmazó – és ezáltal a nemlineáris olvasást mindennapi gyakorlattá tevő – hypertext világában szocializálódott, itt mégsem várjuk el tőle, hogy megszakítva az elmélyedést, szöveghelyek között ugráljon. Ezért azon, folyóiratokban és konferenciaközleményekben megjelent saját, illetve társszerőkkel publikált írásaink listáját, melyek szervesen beépültek jelen munkánkba, külön bibliográfiában közöljük.

Lezárás helyett

Kihívásokkal, felfedezésekkel és örömeikkel teli, de egyben hálátlan feladat is az internetes kommunikáció és média történetét, elméletét és jelenségeit egy kézikönyvként is használható munkában összefoglalni. Kihívásokkal teli, mert ritkán mondhatja el a szerző, hogy olyan témával foglalkozik, melyet éppen megél, mely a szeme előtt változik, és folyamatosan új jelenségekkel szolgál a felfedezés önfelelt örömét táplálva. Hálátlan, mert egy olyan területről van szó, mely bármely korábban létező hasonló rendszerhez képest – már amennyiben létezik bármi hozzáfogható – nagyságrendekkel gyorsabban változik. A leírt ismeretek így tehát már a képernyőre, papírra vetésükkor egy múltbéli állapotot tükröznek, és a teljes történet így szinte soha sincs elmesélve, hanem a könyv

megjelenése után is tovább lehet és kell írni. Éppen ezért, a kötetnek nincs a klasszikus értelemben vett lezárása.

BEVEZETÉS

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az internet minden korábbi találmánynál, technológiánál és rendszernél nagyobb mértékben forradalmasította a kommunikációt és a médiát.

Konvergencia természetének köszönhetően magába olvasztotta valamennyi, a megjelenése előtt domináns (tömeg)kommunikációs eszköz tulajdonságát. A távíróhoz hasonlóan nagy távolságokba továbbítja az üzeneteket, az információk szállítására a telefonvezetékeket is használja, sőt a felhasználók telefonálhatnak, tévét nézhetnek vagy rádiót hallgathatnak az interneten. A rádióhoz oly módon is kapcsolódik, hogy a vezeték nélküli internet épp a rádióhullámok technológiájára épít. Korábban ilyen szintű konvergenciának nem lehetünk tanúi a kommunikáció és média területén.

A konvergencia szó gyakori használatából feltűnhet, hogy a kötet nem az internet és a hagyományos kommunikációs technológiák és médiumok szembenállását hangsúlyozza, a képernyőről való olvasás kapcsán például nem a nyomtatott könyv halálát hirdeti, hanem sokkal inkább az új, komplex rendszerek lehetőségeit és új funkcióit keresi.

Vizsgált témánk, az internet új technológia, társadalmi tér és az első valódi tömeg-a-tömeghez (*many-to-many*) kommunikációs csatorna. Hozzá fogható változást csak a nyomdagép, a rádió, illetve a televízió megjelenése hozott, melyek a világot átszövő egyén-a-tömeghez (*one-to-many*) tömegkommunikációs formát honosították meg. Az internet a jelenben egy világméretű, a föld lakosságának (jelenleg) több mint a felét egy rendszerbe gyűjtő kommunikációs hálózattá és információmegőrző (vagy legalábbis egy ideig tároló) eszközzé vált. Olyan eszközzé, mely lehetővé teszi a felhasználók közti együttműködést és interakciót, tértől, időtől és mindinkább kultúrától és határoktól is függetlenül. A történelemben korábban nem volt rá példa, hogy egy infrastrukturális fejlesztés ilyen hatással legyen a társadalomra. Ennek indikátorai közül könnyen

ragadhatjuk meg a tartalomlétrehozásra, az üzenetek továbbítására, a különböző társadalmi rétegek közti párbeszéd demokratizálására vagy éppen a polgárok nyilvánosságban történő aktívabb részvételére gyakorolt hatását. A modernitásban sem látott hatásmechanizmus része, hogy a rendszer egy korábban ismeretlen tripla hélix együttműködésen alapul: a kormányzatok, a vállalkozások és a kutatók együttes munkája vezetett ahhoz az állapothoz, melyben ma élünk. Hasonló összefonódásra a nyomtatott könyv, de a televíziózás korában sem volt példa. Nem szabad azonban megfeledkezni az együttműködés negyedik, véleményünk szerint legfontosabb alapeleméről, a felhasználókról sem. Ők biztosították és biztosítják az internet fejlődését.

A mai internet tehát egyszerre globális kommunikációs és médiarendszer, az információ és a tudás terjesztésének eszköze, a felhasználók egymás közti kommunikációs csatornája. Ez a rendszer gyors léptekben alakítja át tér- és időfelfogásunkat is. A számítógép, a digitális tartalom, a hálózatok és a nagy sebességű, mindig online állapot vertikális és horizontális paradigmaváltást okozott. A társadalom dimenziójában átalakította többek között a nyilvánosság fogalmát, alacsony belépési küszöbével és sok esetben a kapuőrök hiányával demokratizálta a kommunikációt, a művészet dimenziójában pedig felforgatta a szerző–befogadó viszonyt. A tudás és ismeretszerzés rendszerét sem hagyták érintetlenül a változások. A digitalizálás és könnyű kereshetőség eredményeképpen alapműveltségünk átalakult interaktív, globális, decentralizált, bármikor és bárhonnán elérhető, multimédia jellegű, széles skálájú, azonban a korábbiaknál kevésbé bevésődő ismeretek összességévé. Felfogásunkban maga a kommunikáció is le akarja győzni a teret és az időt, az internetes kommunikáció pedig ráadásul türelmetlen és örökkévalóságra vágyó is, az információt egyrészt egyre gyorsabban, valós időben akarja továbbítani, másrészt pedig mind hosszabb ideig szeretné tárolni vagy éppen villámgyorsan elfelejteni. Az utóbbira példa, hogy míg a nyomtatott könyvek nagy biztonsággal másfél századdal a megjelenésük után is fellelhetőek, az online megjelenő tartalom mennyisége bár nagyságrendekkel nagyobb, életciklusa kisebb, és gyakran csupán egy évtizeddel a publikálása után elérhetetlenné válik. De ez a feledés lehet egy adott alkalmazás, például az önelttüntetés garantáló speciális chat-alkalmazás célja is. A feledés ismeretében elképzelhető, hogy e munka megjelenése után a közölt linkek közül egyesek már nem élnek.

Az internetes kommunikáció legyőzte a fizikai távolságot, melyet az

indusztriális korban elterjedt globális és tömeges légi közlekedés már kikezdett. Nicholas Negroponte szerint a digitális kultúrában már bitek, és nem az atomok utaznak.³ A linkekkel átszőtt írásbeliségben – a hypertextben – a távolság már csak kattintásnyi. Minden objektum (szöveg, kép, hang és mozgókép), valamennyi, számunkra fontos vagy kevésbé fontos információ ugyanis néhány klikkelésnyire van egymástól, ráadásul ebbe a hálózatba a fizikai világ bármely pontjáról be lehet lépni, és az esetek többségében azonos tartalmakat lehet elérni.

Az interneten az adatok már egy új, digitális paradigma szerint az eddigi sémáktól eltérően továbbíthatók, kereshetők, másolhatók vagy éppen hamisíthatók, miközben az ezt biztosító technológia a korábbiakhoz képest olcsóbb, és a társadalom széles rétegei, a mindennapi felhasználók számára hozzáférhető. Nagy jelentőségű az a tény, hogy az internet decentralizált, szemben az indusztriális rendszerekkel. Bizonyos fokig – felhasználói szemmel nézve – igaz, hogy támogatja az anonim kommunikációt és a rejtett jelenlétet, így világunkban fontossá válik a hitelesség és az identitás kérdése. A társadalom bármely tagjának számára a kommunikációs folyamatba való belépés azonnali, globális és demokratikus, ráadásul alacsony technikai ismereteket feltételez. A közösségi média emellett már nem veszi figyelembe a hagyományos tömegkommunikációs rendszerek tartalom-előállítási mechanizmusait sem, és kikerüli a kapuőröket. Az online kontextus könnyen szerkeszthető természetéből fakadóan lehetővé teszi a felhasználó szerzővé, tartalomlétrehozóvá válását. Az online médiatartalmak narratív szerkezete alapvetően már nem lineáris, a linkek szabad mozgást biztosítanak az információk között, azonban a digitális tartalomnak nincs a tárgyi világban megkülönböztető jelleggel bíró „teste”, ezért megfigyelhető az általa hordozott tartalom súlytalanodása.

Könyvünket olvasva az olvasó levonhatja azt a következtetést, hogy az internetes kommunikáció története a sztenderdek és technológiákat megalapozó publikációk története is. Szemben a modern kor tömegkommunikációs eszközeivel (rádió, televízió), az internetes kommunikáció létrejöttében a kísérletezés mellett (mely alapvetően a kezdeti szakaszban az Egyesült Államokban gyakran garázsokban, istállóknak, kollégiumi szobákban és lakókocsokban történt) fontos szerepet játszik a teória, a tudományos tervezés is. Ezért, ahol fontosnak ítéltük, szerepeltettük kötetünkben a publikációk címét is, melyek megalapozták a hálózati kommunikáció elméletét.

A kötet annyiban kíván új nézőpontokat bevezetni, hogy azon megállapításból

indul ki, miszerint az internet történetének elbeszélése során eddig alapvetően a specifikus számítógépes hálózatok, közülük is messze kiemelkedően az ARPANET kapta a legnagyobb figyelmet, melyet a köztudatban szinte kizárólag a mai internet elődjeként tartanak számon. Véleményünk szerint azonban amellet, hogy elismerjük az ARPANET szerepét, az internetes kommunikáció és média történetének ilyen típusú elbeszélése némileg hiányos és kiegészítésre szorul. Az 1960-as évek végétől a világháló 1990-es évekbeli megjelenéséig ugyanis az ARPANET mellett, időnként abba beleolvadva, hosszabb-rövidebb ideig működő, néha kifejezetten csak kísérleti céllal létrehozott vagy csak kevesek által használt, szöveget, hangot vagy multimédiát továbbítani, megjeleníteni és időnként szerkeszteni képes hálózati, online rendszerek is kulcsfontosságú szerepet játszottak abban, hogy elértük az online világ mai, 2018-as fejlettségi szintjét. Kötetünkben ezért ezeket is tárgyaljuk, és rámutatunk az általunk fontosnak ítélt újdonságokra, összefüggésekre vagy éppen tulajdonságokra.

Munkánk egyik fő állítása, hogy az internet megjelenéséhez több technikai feltételnek is egyszerre kellett teljesülnie: ilyenek a számítógépek fejlődése és felhasználóbaráttá válása, a digitális kód megjelenése és elterjedése, illetve az adattovábbítást (kommunikációt) szabályozó sztenderdek, világszerte használt protokollok létrejötte. Hasonlóképpen vezérelt minket az az elképzelés is, hogy az internetes kommunikációról való beszéd lehetőségeinek vizsgálata a kortárs technológia tapasztalataival a hátunk mögött akkor lehet teljes, ha kitérünk az új környezet természetének elemzésére is. Tófalvy Tamás 2017-ben megjelent kötetének szavaival élve, „hogymilyen technológiák milyen hatást fejthetnek ki, nagyrészt a társadalmi tértől függ. [...] Az tehát, hogy melyik technológiai megoldás győzedelmeskedik [...], nem objektív technológiai tulajdonságok, hanem részben kulturális értelmezéstől, használatától, környezettől függő konstrukciók, relatív jellegzetességek mentén dől el.”⁴

Munkánkban a Denis McQuail által felvázolt kategorizációnál⁵ maradva alapvetően mediakulturalista, illetve társadalmi kulturalista nézőpont alapján vizsgáljuk az internetes kommunikáció és média hatásait. Így egyszerre a közönség (esetünkben a proaktív, prosumerekből álló online közösség) tagjainak nézőpontjától közelítünk a mediakultúra elemeihez, miközben az általunk választott jelenségek egyénekre (felhasználókra) és a társadalom egészére gyakorolt mélyebb hatásait vizsgáljuk.

Röviden szólnunk kell a könyv szerkezetéről is. A *Nulladik rész*, mint a neve is

jelzi, megalapozza az internetes kommunikációról és médiáról való értekezésünket, így a hálózatok elméletének és a számítógépek történetének elbeszélésére vállalkozik. Az *Első*, a *Második* és a *Harmadik rész* az internetes kommunikáció történetét, elméletét és jelenségeit mutatja be. A záró, *X. rész* mindazon általunk kiválasztott, a kronológiába szervesen be nem sorolható jelenséget vizsgálja (innen az X),⁶ melyek a közeli és talán távoli jövőben is meghatározzák majd az internetes kommunikáció és média világát.

Munkánkban az elméleti alapok és az internet fejlődésének megértése szempontjából kitérünk a legfontosabb technológiák rövid leírására is, a rendszerek működésének bemutatására pedig a mindennapi olvasó számára is érthető analógiákat hozunk fel. Ahogy közeledünk azonban a jelenhez, a technikai leírások egyre ritkábbak lesznek. Ennek oka, hogy a jelenlegi eszközök működésével sokkal inkább tisztában vagyunk. Ezzel egy időben egyre gyakrabban mutatunk rá az új technológia kultúrára és társadalomra gyakorolt hatásaira.

Mint azt az előszavunkban jeleztük, a bemutatott jelenségek koncepciónk szerint időrendben követik egymást. Egyszerű a dolgunk akkor, ha meg lehet határozni egy új technológia, médiafelület, tartalom vagy trend megjelenésének évét (ARPANET, WWW, Twitter vagy Facebook). Más esetekben a kronológiába ott illesztjük be az előbb felsoroltakat, amikor fontosabb az, ha az adott jelenség szingularitást okoz, vagyis egy olyan ponthoz vezet, ahonnan nincs visszaút, vagy éppen eléri a kritikus tömeget. Erre példa a TCP/IP protokoll. Besorolásánál ugyanis azt az évet vettük figyelembe, melytől kezdve meghatározó szerepet játszott az internet fejlődésében. Hasonlóképpen, a mémek már jó ideje jelen voltak az online környezetben, az áttörést azonban többek között a *Gangnam Style* című klip hozta,⁷ így a világot bejáró alkotás születésének évéhez kötjük a jelenséget. Mint az a koncepciónkából kiderül, a jelenségek időben történő elhelyezésével kapcsolatosan gyakran döntést kellett hoznunk. Vezérelvünknek a következetességet és az összefüggések keresését határoztuk meg. Így, miután egy jelenséget elhelyeztünk könyvünk kronológiai és elméleti koordináta-rendszerében, annak történetét, fejlődését vagy eltűnését végigkövettük az időben is, ekképp járunk el a példaként már felhozott mémek tárgyalásánál is. Bár a mémeket kronológiailag a 2012-es évhez kötődően tárgyaljuk, történetünk ugyanabban az alfejezetben a 2017-es évvel zárul, majd a következő alfejezet visszaugrik az időben, és a 2012-es évhez köthető további

szignifikáns jelenségeket tárgyalja. Így a könyv számos esetben az internetes média és kommunikáció természetéhez illően a hypertextre jellemző (gondolati) linkeket, oda-vissza utalásokat és ugrópontokat tartalmaz.

Mivel az internetes kommunikáció és média nem előzmények nélküli – hiszen a hálózatok fejlődése mellett a számítógépek, a hálózatra kötött eszközök, de a faliújságok és az információcserére szolgáló piacterek története is kapcsolódik hozzá –, éppen ezért a könyv nagyjából háromnegyed évszázados időszak történéseit vizsgálja, de előfordul, hogy a kultúra kérdéseit tárgyalva több évszázadra is visszautal az időben.

Egy olyan, években számolva igen rövid időszak történéseit vizsgáljuk, mely mégis legalább annyi változást hozott a nyugati (és gyakran a keleti) társadalmakban, mint az az öt évszázad, mely Gutenberg nyomdagépének feltalálása és az ARPANET megjelenése között eltelt, beleértve az olyan paradigmaváltó médiumok megjelenését is, mint a nyomtatott könyv, a hírlapok, a távíró, a rádió, illetve a televízió.

Durva megközelítésben három egymást követő, összekapcsolható, nagyon éles határok nélküli, egymást részben lefedő korszakot mutat be a kötet. Az első korszak az 1960-as évektől 1990-ig tart, az ARPANET és más, gyakran különutas hálózatok, eltérő sztenderdű központi és személyi számítógépek, a kisszámú felhasználó és kevés beleélést és interakciót nyújtó tartalom jellemzik. A hagyományos értelemben véve ez az internet kialakulásának kora. A második korszak 1990-ben, a világháló (World Wide Web – WWW) megjelenésével kezdődik, és a web 2.0, illetve a közösségi média tömegessé válásáig, nagyjából 2004-ig tart. A harmadik korszakot – szemben az első kettővel, melyek közül az első egy fizikai hálózatról, a második pedig egy új logikájú, az objektumokat összelinkelő grafikus rendszerről kapta nevét – a megváltozott felhasználói attitűd fémjelzi. Ez a közösségi média korszaka, melyben már a felhasználók hozzák létre a tartalmat a szakemberekkel párhuzamosan. A negyedik – a mobileszközök, a dolgok internete által fémjelzett – korszak most kezdődik, az elnevezését majd csak visszatekintve, egy bővített kiadásban adhatjuk meg. A szóban forgó, általunk tárgyalt három korszakban számos új jelenség bukkant fel, vált nagyon népszerűvé, de tűnt is el (pl. Cyclades, Mosaic, MSN Messenger, Yahoo Messenger, MySpace, iWiW, Farmville), de több olyan is van, mely a jelenben kulcsszerepet játszik például a társadalmi kommunikációban (Facebook), a művészeti dimenzióban önreprezentációt biztosít minden felhasználó számára

(YouTube), vagy éppen a világról való tájékozódásunkat határozza meg, és a nem formális tanulás része (Google kereső). A jelen korszakot például az jellemzi, hogy a világháló megjelenésével az internet univerzuma kibővült, a közösségi média megjelenése pedig mind az internetet, mind a világhálót gazdagította, miközben a tartalomfogyasztás egyre inkább mobileszközök segítségével történik.

Mint jeleztük, az internet története az ARPANET-tel kezdődik. Az egész világot behálózó rendszer létrehozásában úttörő szerepet játszottak a vizionáriusok és gyakorlati, technikai ismeretekkel rendelkező szakemberek is. Egymástól gyakran elszigetelt munkájuk, majd a később egymásra épülő találmányaik, fejlesztéseik a kezdeti 20 éven át meghatározták az internet történetét. Fontosnak tartjuk bemutatni ezen pionírok szakmai életét és szerepét a hálózat fejlődésében. Ahogy Johannes Gutenberg nélkül nem léteznének nyomtatott könyvek vagy Guglielmo Marconi és Nikola Tesla nélkül rádió, úgy Vannevar Bush, Joseph Carl Robnett Licklider, Paul Baran vagy éppen Leonard Kleinrock nélkül sem létezne internet, Ted Engelbart és Tim Berners-Lee nélkül pedig világháló, és így az online kommunikáció és média is ismeretlen lenne számunkra. Mindhárom kronológiai rész elején kaptak helyet a rövid életrajzok azért, hogy az internetes kommunikáció és média történetének elbeszélését életrajzi elemekkel ne szakítsuk meg. Vita tárgya lehet, hogy miért éppen az általunk választott figurák kerültek reflektorfénybe. Tisztában vagyunk vele, hogy számos más szereplő is helyet kaphatna történetünkben, róluk azonban nincs szó, mert szorosán nem illeszthetők az elbeszélésünk folyamába, és végül egy olyan képet rajzoltunk volna fel, mely folyamatosan csak szerteágazik, és látszólag nem tart semerre. Ez pedig nem igaz.

Kötetünk széles skálán vizsgálja az online tartalomszolgáltatás történetét és kulcsfontosságú stációit, miközben horizontja számos, a témával kapcsolatos jelenségre kiterjed. Ezen a téren is kénytelenek voltunk szelektálni, és néhány kiemelt területre, példára fókuszálni. Ez nem jelenti azt, hogy ne lenne még számos olyan territórium, melyet nem vizsgáltunk. Ezek felkutatását már az olvasóra bizzuk, és reméljük, gondolatban kötetünk cselekményfonalához köti.

Az önkényesen kiragadott példák közé tartoznak többek között a „hagyományos” újságírói tevékenység online reprezentációi – weboldalai –, illetve az eredetileg már online környezetben létrejött, nyomtatott előzmény nélküli hírportálok. Hasonlóképpen idesorolhatók a hagyományos médiatérben korábban domináns televíziók és rádiók weboldalai, illetve streamjei, de a

fókuszált vizsgálat nem lenne teljes az új online médiaformák nélkül; különösen a blogok kerülnek figyelmünk középpontjába.

Denis McQuail *A tömegkommunikáció elmélete* című, az online média bemutatásával kibővített és magyarul is megjelent munkájából idézünk, amikor megfogalmazzuk kötetünk célját és korlátait:

„A változások sebessége nem is teszi lehetővé, hogy egy ilyen könyv lépést tudjon tartani mindazzal, ami éppen zajlik, a gyakorlatban történik... [Az a célunk,] hogy néhány olyan elméleti szigettel [...] szolgáljunk, amelyről meg tudjuk figyelni és meg tudjuk érteni mindazt, ami körülöttünk történik.”⁸